

Костянтин Морозов у кабіні «Mirage 2000», авіабаза у Франції, 1992 рік

УКРАЇНА ПОТРЕБУЄ НАТО ТАК САМО, ЯК НАТО ПОТРЕБУЄ УКРАЇНИ

Хотів би з 30-річної відстані тезово висловити приватні оцінки сучасного періоду розвитку оборони: її стратегії, стану і гарантій безпеки в контексті задуму і реалізації проекту «Воєнна організація України». Також зазначу особисті бачення причин прорахунків оборонної політики, що призвели до численних людських жертв і втрати територій в ході російської агресії що почалася 2014 року.

Як відомо, формування нашої армії було розпочато 1991 року шляхом еволюційних перетворень радянського військового угруповання на території України. Тридцятирічний досвід показав, що разом з цим і радянська ментальність у ставленні політичного керівництва незалежної України до армії, в його підходах до визначення основ оборонної політики, усвідомлення гарантій безпеки, зокрема в оцінках загроз і вибору союзника, тривалий час супроводжувала цей процес. В самому середовищі військового керівництва також зберігалися подвійні настрої: лояльність до України і намагання зберегти звиклі й зручні умови існування. **Але двигуном прогресу створення Збройних сил були офіцери середньої ланки.**

Наприкінці 80-х на початку 90-х років мені довелося служити на вищих посадах у Повітряних арміях Військово-повітряних сил СРСР і бути свідком як в середовищі саме цієї категорії офіцерів стрімко зростали відчуття несправедливості щодо існуючої системи. Особливо дратували масштаби зловживань начальників і так звана кадрова політика з її дискримінацією неруських національностей. Карколомним моментом у формуванні позиції протесту в армії стали серпневі події 1991 року під час спроби державного перевороту в Москві. Переважна більшість офі-

церів українського угруповання Радянських військ висловила свій протест старій системі присягнувши на вірність незалежній Україні. **Саме у ті дні 91-го з історичного самовизначення українських офіцерів армія України почала своє відродження.**

Військове угруповання на терені УРСР станом на 91-й рік було могутньою базою для утворення структур нашої армії. За оперативними оцінками то був другий, після розташованого в Європі, ударно-наступальний ешелон радянської воєнної машини. Близько мільйонна чисельність особового складу, чотири оперативно-стратегічні об'єднання, ракетна армія (176 міжконтинентальних балістичних ракет з майже шістьма сотнями ядерних боеголовок на бойовому чергуванні), чотири повітряні армії фронтової авіації, дві дивізії і окремі полки важких бомбардувальників армії Далекої авіації стратегічного призначення, величезне за чисельністю і складом озброєння сухопутне угруповання військових округів і Чорноморського флоту, безліч частин розвідки, баз і складів матеріально-технічного забезпечення, пунктів управління і частин зв'язку, сховищ мобілізаційних ресурсів, потужності ВПК і реморгани базувалися у всіх областях України. Такої потужної бази не мала жодна з республік колишнього Союзу.

Але то було угруповання радянських військ. Там продовжувала функціонувати консервативна вертикаль системи управління ними. Діяли центральні органи державної влади в Москві – уряд, міноборони, КДБ, МВС, партійні й парламентські контрольні органи.

Хоча 3 вересня 1991 року Верховна Рада призначила міністра оборони і підпорядкувала собі всі військові формування, особовий склад, зброя, військова техніка й ре-

сурси, органи управління ними і система зв'язку де-факто залишались в руках старої системи.

Зайве наголошувати, що та система була природно антиукраїнською і мала всі можливості підняти те угруповання проти нашої незалежності. Слід зазначити, що Москву на це активно підштовхували з нашої середини різні «Союз советських офіцерів», альтернативна «Спілка офіцерів України», інші військові й громадські організації що в аварійному порядку почали утворюватись в Україні. Думаю, якби не шалені особисті меркантильні проблеми, що водночас постали перед московськими чиновниками, організація ними збройного спротиву в Києві, Львові, Одесі, в Криму, в багатьох інших пунктах дислокації військ була б неминучою.

На щастя нам тоді вдалося без загострень скоротити і значною мірою зукраїнізувати цю військову імперію. Протягом жовтня-листопада 1991 року ініціативна група офіцерів кадру і запасу розробила варіанти Концепції Збройних Сил. **Група патріотів керувалася ідеологічним принципом Народного Руху України щодо Армії незалежної держави, збудованої на традиціях визвольних змагань різних періодів нашої історії.** Ознайомившись із розробками, одразу вирішив два принципові підходи. Один – розпуск всього складу угруповання радянської армії з подальшим набором до війська українських патріотів і другий – взяти за основу те угруповання і шляхом його реформування поступово створити основи видів Збройних сил України. Глибоко розуміючи мотивацію прихильників обох варіантів – радикального й еволюційного – і поважаючи їхній патріотизм, все ж схилився до другого варіанту.

Розпустити військові частини і звільнити військовослужбовців зі зброєю означало б перетворити їх на відвертих ворогів з масштабними диверсійними діями і з непередбачуваними наслідками. Це не створило б умови заміни радянського особового складу на українських патріотів при тих же комплексах озброєння і військової техніки, як передбачалось. Натомість це стало б ворожим актом проти нашої державності. Хоча солдат ми і так швидко і достроково звільнили і відправили до їхніх республік, наявну чисельність офіцерів із сім'ями було б неможливо організовано перевести за межі України. Москва всіяко зволікала б з наданням їм посад і оформленням пенсій, тим самим штучно підбурюючи масштабні протести в Україні. Отже еволюційний підхід був більш прийнятним і був

підставою надіям що ми з цим впораємось.

Такий підхід було схвалено Верховною Радою і закладено в основу нашої подальшої роботи. Беззастережна підтримка і участь у реалізації Концепції активу депутатського корпусу, урядовців, Спілки офіцерів України, надала процесу загальноукраїнського масштабу. У той же час ми вели ініціативні переговори з кадровими органами обох інстанцій: Мініборони СРСР і новоутворюваних структур під егідою російського парламенту. Таким чином більше десяти тисяч офіцерських сімей у відносно короткі терміни було переведено для подальшої служби переважно в Росії. Для решти було запроваджено процес присяги на вірність народу, як первинний критерій лояльності до незалежної держави України.

Одразу після Всеукраїнського референдуму 1 грудня, що підтвердив державну незалежність України, Верховною радою було прийнято Закони «Про оборону України» і «Про Збройні Сили України». У військах розпочався процес приведення до присяги на вірність народові України і до травня ми вже в основному мали нашу Армію.

Честь і слава офіцерам, які на початку 90-х заклали основу воєнної організації нової України. Це та основа, на якій сьогодні формується героїзм захисників України від сепаратизму і російської агресії. Хоча це й стало новітнім періодом визвольної боротьби, **надійність Української армії як гарант безпеки не могла визначатися лише присягою. Вона була необхідним критерієм для цього, але зовсім не достатнім.**

Костянтин Петрович Морозов народився 3 червня 1944 року в селищі Лозова Павлівка (нині м. Брянка), Луганської області. Батько – Петро Степанович – учасник Другої світової війни, у повоєнний період працював електриком на шахтах Донбасу, загинув на виробництві. Мати – Катерина Іванівна – була шкільною вчителькою.

1967 року Костянтин Морозов закінчив Харківське вище військово-авіаційне училище льотчиків ВПС ім. С. Грицевця. Згодом закінчив Військово-повітряну академію й Академію Генштабу. В 1991 році Костянтин Морозов командував повітряною армією зі штабом у Києві. Після проголошення Незалежності 3 вересня 1991-го Верховна Рада України призначила його міністром оборони. Він був першим, хто офіційно склав присягу на вірність українському народові. Через свою особливу позицію в питанні Чорноморського флоту 30 вересня 1993 року добровільно подав Президентові Кравчуку рапорт про відставку – Морозов наполягав: Росія повинна вивести свої кораблі з території України.

Після відставки і звільнення із ЗС України – на громадській роботі: член Координаційної Ради Конгресу української інтелігенції, керівник виборчої громадської організації «Демократичне об'єднання Україна», координатор демократичних партій України, член Україно-Американського дорадчого Комітету з вироблення політики. У 1994–1995 роках вивчав англійську мову, політологію, основи державного управління, політику міжнародної безпеки як старший науковий працівник Гарвардського університету (Kennedy School of Government), (Бостон, США). Закінчив докторантуру Міжнародного відкритого університету з дипломом доктора філософії в галузі політології (PhD).

Від 1996 року – на дипломатичній службі. До 2000 року – радник-посланник, головний координатор співробітництва України з РПАС, ЄС, ЗЕС у військовій сфері Посольства України в Брюсселі, заступник глави Місії України при НАТО (від 1998 р.). Від травня 2000-го до листопада 2007 року – Посол України в Ісламській Республіці Іран, Посол з особливих доручень МЗС України (основний напрямок роботи – відносини Україна – НАТО), глава Місії України при НАТО (Брюссель, Бельгія). У жовтні 2007 року через зміну позиції уряду України в питанні інтеграції в НАТО добровільно пішов у відставку.

Костянтин Морозов блискуче опанував українську мову. Написав і видав книгу «Моя українізація».

На жаль, багато з років що минули, не можна назвати героїчними в контексті 100-річної історії українського війська. Не з вини армії радше це був час коливань і невизначеності, прорахунків і втрачених можливостей.

Тепер, і очевидно небезпідставно, прийнято вважати останні роки часом утворення нашої оборони з нуля. **Згоден, армія почала своє відродження з початком російської агресії, але чому її було необхідно відроджувати?** Адже її роль і місце в державі, засадничі принципи організації було визначено правильно. До того ж була потужна людська і матеріальна основа для їх реалізації. Чому ж ця основа десятки наступних років не залишалась міцним фактором осучаснення армії? Чому за цей час колосальні людські і матеріальні ресурси не були ефективно використані, а державна оборонна політика не створила незворотні гарантії воєнної безпеки? Як сталося що той, кого переконано вважали братом виявився агресором, а споконвічний розпрапований ворог допомагає нам у війні з ним? Думаю запитання не риторичні і відповіді на них в контексті того ж радянського мислення.

Вважаю, що ми з самого початку несерйозно поставились до питання нашого воєнного союзника. І це є центральним стрижнем моєї незмінної багаторічної позиції і головною тезою мого огляду в цій статті.

Передусім через радянську ментальність політичне керівництво, не припускаючи якихось ускладнень у стосунках з Росією, поступалось інтересами державної безпеки. І хоча всі розуміли що принципи незалежності виключали елементи військово-політичного союзу з нею, до можливого союзу з Заходом Україна надто довго ставилась вкрай обережно.

З перших років незалежності перспективою для наших Збройних сил законодавчо передбачалося їхнє співробітництво з НАТО. Вже восени 1991-го почалися перші візити представників України до НАТО. У 1992 році Пре-

зидент Кравчук здійснив перший візит до штаб-квартири в Брюсселі, проклавши курс на співробітництво. Цей курс всіма українськими урядами, принаймні офіційно, підтримувався як прагматичний. Президент Кучма регулярно відвідував Брюссель, навіть Янукович, працюючи на посадах глави Донецької обласної державної адміністрації і прем'єр-міністра, демонстрував власну підтримку партнерства з Альянсом.

Ми мали солідну підтримку всіх урядів США, яку було розпочато адміністрацією президента Буша-старшого, за ініціативної підтримки тодішнього глави Пентагону Чейні. Відчували підтримку багатьох країн Європи.

За короткий час було зроблено низку ефективних кроків: від 92-го року Україна розпочала миротворчу діяльність, від 94-го однією з перших бере участь у «Програмі партнерство заради миру», від 97-го маємо особливе партнерство з Альянсом, утворено багато спільних робочих органів у багатьох сферах співробітництва. Ми, єдині з партнерів, хто бере участь у всіх миротворчих операціях НАТО, співпрацюємо у сферах з надзвичайних ситуацій, науковій, отримували цільову допомогу з утилізації ракетного палива і шахтних пускових установок, одними з перших відкрили в Києві офіс зв'язку, Центр інформації і документації, розгорнули широкую інформаційну програму з відвідуванням штаб-квартири в Брюсселі і військового штабу в Монсі, заснували інститут Комісії Україна-НАТО, утворили Місію України при НАТО – постійне дипломатичне представництво, неодноразово приймали в Києві засідання Північно Атлантичної ради і військових делегацій Альянсу...

Але біда в тому, що нас лише тішили оті: «одна з перших», «єдина з партнерів», «особливе партнерство»...

Протягом минулих десятиліть уряд України так і не визначився щодо кінцевої мети співробітництва з Альянсом. Весь час і всі уряди, аж до Революції Гідності 2014-го року, озиралися на Москву, як не забігти поперед неї. Радянська

Під час переговорів міністра оборони Костянтина Морозова з Генеральним секретарем НАТО Манфредом Вернером, Київ, 1992 рік.

ментальність продовжувала домінувати в суспільстві, в парламенті, урядових колах, органах управління військами. Через це понад двадцять років не вживалося рішучих заходів щодо реформування організаційних основ сектору безпеки, досягнення реальної взаємосумісності з арміями країн НАТО.

Президент Ющенко за свій час у владі не зміг реалізувати свого ж обнадійливого гасла щодо приєднання до Альянсу **«в осяжній перспективі»**. Патріотів України у відомствах влада не чула. Натомість весь час і політики, і військове керівництво повторювали мантру, що **«нас в НАТО не чекають»** і твердили вигадку про якусь **«оборонну достатність»**.

Помилковою концепцією, нашою викривленою оборонною політикою було таке: з Альянсом ми партнери, навіть особливі, з Росією ми – довічні брати, отже загрози нема звідки взятися, а відтак – армія не дуже потрібна, тим більше що маємо оту уявну «оборонну достатність». Як наслідок замість реформ проводились тривалі скорочення, що для армії були її руйнуванням з нищенням бойових органів і розкраданням оборонних ресурсів.

Одним з найбільших прорахунків оборонної політики була багаторічна антидержавна позиція щодо **Чорноморського флоту**. 1993 року політичне керівництво України послужливо погодило з РФ базування ЧФ в Криму до 2017 року. І хоча згідно з Конституцією 1996 року цей факт став антиконституційним, 2010-го злочинну угоду продовжили і флот до самого початку агресії 2014-го залишався внутрішньою військовою загрозою і базою антиукраїнського сепаратизму.

Особливих масштабів таке «управління обороною» досягло у 2010-ті роки. Стиль роботи керівного контингенту, що мав прихований неукраїнський менталітет, отримав суттєву підтримку. На керівні посади в армію і безпекові відомства було призначено не лише непрофісiоналів, не лише непатріотів, а того гірше – громадян країни-потенційного агресора. Ось чому з початком війни довелося масово міняти людей в армійських органах управління, а армію відроджувати.

Тому ці роки стали роками стагнації в розвитку Збройних Сил, та й не лише ЗС – всієї воєнної організації України. Це призвело до беспорядності в управлінні в першій період агресії, до численних людських жертв, втрачתי інфраструктури і територій. Саме тут, на мій погляд, криються передумови поразок в неоголошеній війні, масштабного зрадництва серед військових та іншого особового складу сектору безпеки, зокрема в Криму і на Донбасі. Імідж Армії, та й цілої країни у той час врятували числені волонтери і добровольці, мужність військових, перших захисників, що створили фронт оборони.

З того часу не з'явилося багато охочих проаналізувати причини колапсу так званої кадрової політики у військах, що знівелювало ефективність чисельності персоналу і їхнього озброєння. Спробую сформулювати власні оцінки цього становища.

Перше і головне: починаючи з кінця 90-х – нехтування засадничими принципами призначення персоналу, зокрема, наявністю українського коріння у військового керівництва і принципом екстериторіальності комплектування військових частин особовим складом. Звідси ставлення до армії як до джерела владно-партійного фінансування, власного збагачення і головне – неготовність боронити свою землю від будь-кого.

Друге: нерозуміння вищим політичним керівництвом історичного контексту відносин між Україною і Росією і можливих перспектив їхнього негативного розвитку.

Неусвідомлення необхідності військово-політичного союзу й ефективності колективного способу використання оборонного потенціалу. Звідси злочинна недалекоглядність уряду з відмовою 2006-го року у просуванні до Плану дій щодо набуття членства в НАТО з перспективою приєднання до Альянсу. Як наслідок цього – серйозні прорахунки у визначенні системи і організації охорони і оборони державного кордону, завдань і дислокації військових підрозділів для прикриття кордонів, порядку і способу дій в особливий період, що є похідними від названих вище причин.

Більшість з 30-ти річного періоду наш політикум не усвідомлював, в чому гарантії безпеки незалежної України. На жаль, всі утиски і перешкоди, що супроводжували нас на шляху до європейської цивілізації, так і не були належним чином оцінені. Зовнішньополітичні коливання, не дивлячись на них, продовжувались. Навіть сьогодні немає впевненості, що конституційні інтеграційні положення одного дня не буде переглянуто.

Далі я б назвав важливою причиною нещирість тих, хто ці десятки років перебував у різних урядах і на керівних посадах у структурах сектору безпеки, хто за визначенням мав би розуміти в чому гарантії безпеки країни і звідки формується загроза їй, хто мав бачити при цьому бездумні планування, руйнівні скорочення і нахабне розкрадання армії, хто мовчки спостерігав за вищими призначеннями, і хто був зобов'язаний все це розвідувати, знати і бити на сполох, але продовжував отримувати заохочення за мовчазне невтручання.

Не можу утриматись від включення до переліку причин і надто стримано-обережну політику Заходу щодо долучення України до системи Євroatлантичної колектив-

Організаційна група
з формування Міністерства оборони України
(вересень 1991 – січень 1992)

Генерал-лейтенант¹ Іван Біжан
Генерал-майор Георгій Живиця
Генерал-майор Георгій Панкратов
Генерал-майор Вадим Гречанинов
Генерал-майор Анатолій Паламарчук
Полковник Григорій Авдеев
Полковник Іван Штопенко
Полковник Юрій Прокоф'єв
Полковник Іван Кокочко
Полковник Віталій Лазоркін
Полковник Віктор Гура
Полковник Олександр Скіпальський
Полковник Олександр Нікольський
Полковник Павло Брагар
Полковник Іван Халецький
Полковник Валерій Пилипчук
Підполковник Ігор Іщенко
Підполковник Георгій Кузнецов
Майор Василь Матірка
Майор Олександр Клубань
Майор Геннадій Карасєнков
Майор Юрій Лющенко
Майор Сегій Біщук
Капітан Олександр Федоренко
Капітан-лейтенант Ігор Тенюх
Капітан Юрій Устінюк
Старший лейтенант Руслан Ануфрієв
Старший лейтенант Олександр Гайдамака
Старший прапорщик Володимир Утенін
Старший прапорщик Борис Дудка
Кандидат філософських наук Володимир Мулява

¹ Вказано військові звання, що їх зазначені особи мали на той час.

ної безпеки. Я був послом до НАТО і за моїми приватними оцінками Україна ще 2006-го була більше готовою до членства в Альянсі ніж, прошу не ображатися, деякі з його союзників сьогодні. А ми постійно чуємо, у тому числі і від наших урядовців, повторювану мантру «ми не готові». Так, Україна не була чітко визначеною, але й в Альянсі були категоричні противники цього. Ніде правди діти: обидві сторони явно перебували під впливом російської позиції. Зрештою, не знімаю і особисто з себе провину за недостатню інтеграційну наполегливість в роботі на посадах міністра оборони і посла до НАТО.

Історія не має умовного часу, проте може припустити, якби у вересні 2006-го наш уряд не відмовився від прийняття Плану дій (MAP) з перспективою у 2008-2009 роках приєднання до Альянсу, якби не його запобіглива промосковська політика і штучний інформаційний вакуум

щодо НАТО, якби народ своєчасно зрозумів де гарантія його безпеки, то всі Герої Майдану, цивільні і військові, які загинули на сході України, обороняючи її від агресора, були б сьогодні живими.

Наші плани на майбутнє від початку 90-х залишаються актуальними. **Програмовими заходами з урахуванням 30-річних помилок у зміцненні Армії й обороноздатності мають бути передовсім наполегливі кроки з набуття членства в НАТО.** У цьому була гарантія нашої безпеки, якою ми, на жаль, не скористалися. І сьогодні це є ключем до припинення агресії, відновлення миру в Україні і зняття загрози для Європи. В ході оборонної війни цей процес вже переведено у практичну площину, триває послідовне й наполегливе виправлення попередніх прорахунків. Але без військово-політичного союзу ситуація залишатиметься незмінною.

Україна потребує НАТО так само, як НАТО потребує України.

Я неодноразово чув у Брюсселі, що Україна є визначальним фактором стабільності і безпеки Європи. Сьогодні ця теза сповнена сенсом як ніколи. Україна в НАТО це не лише споживач безпеки, але також і її надійний контрибутор. Загартований в боях персонал і потужний оборонний потенціал – суттєва складова європейської безпеки, яка ще недооцінена європейським суспільством.

Членство в НАТО унеможливить для України, як союзника, кулуарне прийняття не вигідних рішень з оборонної політики, не дозволить меркантильне поводження з армією і протекціонізм в роботі з персоналом, бо це зачіпало б інтереси колективної безпеки. Зрештою це буде шляхом до реального подолання корупції в країні.

Сподіваюся, що Комісія Україна-НАТО в рамках наступних засідань відпрацює чіткий алгоритм приєднання наших Збройних Сил до військових сил Альянсу. Але вже давно настав час припинити вигадувати на догоду Москві нові й нові програми нашої підготовки. Краще було б неупереджено проаналізувати стан готовності за обсягами Плану дій, за якими Україна фактично вже багато років працює, і надати нам конкретну перспективу на членство як незворотного процесу Євroatлантичної інтеграції. Вдосконалення боєздатності українського персоналу і озброєння разом з союзниками по Альянсу стане основним змістом нового 30-річчя розвитку наших Збройних Сил і нового століття героїчної військової історії України.

Костянтин МОРОЗОВ

Не бійсь. Не зраджуй. Не мовчи

Олег К. Романчук. «Не бійсь. Не зраджуй. Не мовчи»: Публіцистика воєнного часу. Вибрані тексти 2014–2019: статті, есе. – Львів: Універсум, 2020. – 608 с., 7 іл.

Умови придбання

Щоб придбати книжку, слід переказати 250 гривень (у вартість включені поштові витрати за пересилку рекомендованою бандероллю) через будь-який банк чи надіслати поштовим переказом на рахунок IBAN UA083252680000000002600744144 в ПАТ АКБ «Львів», ЄДР-ПОУ 19326603, МФО 325268. Одержувач: ТзОВ «Універсум».

Не забудьте надіслати на адресу редакції («Універсум», п/с 2994, Львів–17, 79017) копію квитанції поштового переказу чи платіжного доручення, чітко зазначивши при цьому свою адресу та номер мобільного телефона (вимога Укрпошти).

Тексти книжки відомі читачам часопису «Універсум», тижневика «Країна», інтернет-порталу «Радіо Свобода». Зібрані «під одним дахом», вони дають змогу простежити вперту, послідовну лінію автора щодо захисту національних інтересів.

Леонід Капелюшний, письменник, сценарист, публіцист

